

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Олена Гаврило

leih972@gmail.com

Євдокія Харькова

tdljrbz65@ukr.net

Ольга Шаповалова

olgashap95@mail.ru

Світлана Парфілова

s.parfilova@ukr.net

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Суми, Україна

Abstract. This section addresses issues research activity of older preschool children. The problem primarily follows from low level of cognitive interest. The project of work on a meteorological platform of the institution of preschool education is proposed for the development of children's research activities. Performance testing of implementation of this project showed a significant increase in cognitive interest in research and the content of knowledge about inanimate nature, the ability of children to monitor the weather.

Key words: research activity, senior preschool children, research project.

Анотація. У розділі розкрито проблеми сформованості дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку, що впливають у першу чергу з низького рівня пізнавального інтересу. Для розвитку дослідницької діяльності дітей запропоновано проект роботи на метеорологічному майданчику закладу дошкільної освіти. Перевірка ефективності реалізації даного проекту показала значне підвищення пізнавального інтересу до самої діяльності та змісту знань про неживу природу, сформованість умінь проводити спостереження за погодою у дітей.

Ключові слова: дослідницька діяльність, діти старшого дошкільного віку, дослідницький проект.

Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку є однією з головних цілей дошкільної освіти в Україні. Екологічна культура – це частина загальної культури сучасної людини, і включає в себе, зокрема, знання про закономірності у природі, емоційно-ціннісне ставлення до природного довкілля, активну позицію щодо його збереження. Функції розвитку пізнавального інтересу, навичок дослідження довкілля, критичне мислення, увагу, вміння співпрацювати з однолітками виконує організована дослідницька діяльність під час ознайомлення дітей з природою у закладах дошкільної освіти.

Сучасні педагоги наголошують на використанні переважно наочних і практичних методів у процесі ознайомлення дітей з природою та екологічному вихованні. Визначення сутності дослідницької діяльності дітей та становлення поняття дослідницьких методів навчання розглядали Г. Ващенко, І. Єрмакова, І. Лернер, М. Махмутов, Б. Райков, О. Савенков, К. Ягодовський та багато інших. Також у працях педагогів розглянуто питання підготовки вихователів до організації дослідницької роботи дітей старшого дошкільного віку, наприклад, у роботах С. Балашової, Н. Бібік, Т. Водолазької та інших науковців.

Мета нашого дослідження – експериментальним шляхом перевірити ефективність розвитку дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку для успішного формування у них екологічних знань. Для досягнення мети необхідно було виконати окремі завдання: визначити діагностичний матеріал для перевірки критеріїв сформованості дослідницької діяльності; провести діагностику рівня сформованості уявлень про природу та

інтересу до дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку; провести аналіз організації дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти.

Наша дослідна робота здійснювалася на базі дошкільного навчального закладу №23 «Золотий ключик», м. Суми. Як експериментальна була виділена група дітей старшого дошкільного віку. У ході дослідження використовувалися такі методи: емпіричні (опитування, спостереження); методи обробки отриманих даних (якісний і кількісний аналіз результатів дослідження, метод наочного представлення результатів). Реалізація методів здійснювалась під час спостереження за проявами дослідницької діяльності (за критеріями Г. Щукіної¹), використання методики «Дерево бажань» В. Юркевича².

На підставі проведеного нами аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури ми виділили критерії розвитку дослідницького інтересу у дітей дошкільного віку, що включає в себе три позиції: основні складові дослідницького інтересу, показники його проявів і стадії розвитку даних проявів (див. табл. 1).

Таблиця 1. Критеріально-рівнева шкала формування дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку

Кри-терій	Показники проявів	Стадії розвитку проявів	Методики діагностики
Інтелектуальний	Виникнення пізнавальних запитань; спрямованість до досліджуваного об'єкта; уявлення про навколишній світ	I. Уявлення безсистемні; наявність широкого недиференційованого інтересу; інтерес до нових фактів і явищ; наявність пізнавальних запитань предметного характеру	Виявлення рівня сформованості у дітей уявлень про природу (в контексті вивчення метеорології) ³
		II. Диференціація уявлень про навколишній світ; інтерес до пізнання явних та істотних властивостей предмета; конкретизація й ускладнення пізнавальних запитань	
		III. Уявлення системні; наявність інтересу до виявлення закономірностей, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; виникнення пізнавальних запитань причинно-наслідкового характеру, міркувань	
Емоційно-вольовий	Прояв емоцій, пов'язаних з пізнанням; активність і самостійність у подоланні труднощів; зосередженість і увага до пізнавальної інформації	I. Дослідницька інертність, відхід від діяльності в разі ускладнень; мінімальна самостійність; епізодичне емоційне переживання	Методика «Дерево бажань» В. Юркевича
		II. Дослідницька активність, що вимагає стимулювання з боку дорослого; прояв ситуативної самостійності; подолання труднощів за допомогою дорослого;	

¹ Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. М. : Педагогика, 1988. 208 с.

² Воршнина Л. В. Коррекционная педагогика. Творческое и речевое развитие гиперактивных детей в ДОУ : учеб. Пособие для бакалаврата и специалитета. 2-е изд. М. : Юрайт, 2018. 291 с.

³ Николаева С. Н. Методика экологического воспитания дошкольников : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. М., 2005. 224 с.

Процесуальний	Дослідницький підхід у вирішенні розумових і пошукових завдань; прагнення знайти нестандартний спосіб рішення пошукового завдання; спрямованість на окремі сторони дослідницької діяльності; прояв умінь вступати в діалог з приводу пізнання	емоційно-пізнавальне ставлення до діяльності	Метод спостереження за проявами дослідницької діяльності (за критеріями Г. Щукіної)
		III. Висока мимовільна активність; захоплена самостійна робота; прагнення до подолання труднощів; стійка емоційно-дослідницька спрямованість на певну сферу навколишньої дійсності	
		I. Спрямованість на результат дослідницької діяльності; репродуктивність у вирішенні поставлених завдань; індивідуальний характер діяльності	
		II. Спрямованість на постановку цілей або завдань; інтерес до змісту об'єкта пізнання; ситуативне включення в діалог з партнером по дослідницької діяльності; інтерес до різних способів вирішення завдань	
		III. Спрямованість на процес дослідницької діяльності; інтерес до перетворення і вдосконалення власної діяльності; використання різноманітних нестандартних способів у вирішенні завдань	

Для виявлення інтелектуального критерію дослідницької діяльності дітей дошкільного віку було запропоновано опитувальник з виявлення рівня сформованості у дітей уявлень про неживу природу в контексті вивчення теми «Метеорологія», узагальнені результати якого наведені в таблиці 2.

Таблиця 2. Сформованість уявлень про природу у дітей старшого дошкільного віку в контексті вивчення теми «Метеорологія» на констатувальному етапі експерименту (інтелектуальний критерій)

Показник	Завдання «Температура повітря»			Завдання «Небо і сонце»		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Кількість дітей	6	5	2	7	4	2
Відсотки	47	38	15	54	31	15

У експериментальній групі показники високого рівня мають всього двоє дітей (15 %). Вони виконували завдання самостійно, докладно і послідовно відповідали на поставлені запитання. Четверо-п'ятеро вихованців показали середній рівень – це 31-38 % респондентів. Ці діти у деяких випадках допускали незначні помилки у відповідях на запитання, або ж відповідають обґрунтовано, однак відповіді неповні. У 6-7 дітей (приблизно половина) групи виявлено низький рівень. Ці діти мають невеликі за обсягом, неточні знання, відповідають нерішуче, довго думають, часто припускаються помилок; не можуть самостійно визначити властивості температури повітря; погано орієнтуються в знаннях про температуру. Таким

чином, аналіз результатів констатувального етапу експерименту показав, що у більшості дітей уявлення про неживу природу знаходиться на середньому і низькому рівні.

Для виявлення емоційно-вольового критерію сформованості дослідницької діяльності ми використовували методику «Дерево бажань» з виявлення пізнавальних емоцій: активність і самостійність у подоланні труднощів; зосередженість і увага до пізнавальної інформації. Узагальнені результати наведені в таблиці 3.

Як бачимо з таблиці 3, високий рівень виявлення емоційної зацікавленості, пов'язаної з дослідницькою діяльністю зафіксовано у 15 % дітей, середній рівень – 62 % вибірки, а низький рівень емоційно-вольового критерію у 23 % вихованців.

Таблиця 3. Рівень сформованості емоційно-вольового критерію дослідницької діяльності у молодших школярів за методикою «Дерево бажань» за В. Юркевича на констатувальному етапі експерименту

Показник	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Кількість дітей	2	8	3
Відсотки	15	62	23

Для виявлення процесуального критерію сформованості дослідницької діяльності ми використовували метод спостереження за проявами дослідницького інтересу (за критеріями Г. Щукіної), узагальнені результати якого наведені в таблиці 4.

Таблиця 4. Результати прояву дослідницької діяльності за Г. Щукіною на констатувальному етапі експерименту (процесуальний критерій)

Показник	Ситуативний інтерес	Стійкий активний інтерес	Особистісний інтерес
Кількість дітей	7	6	0
Відсотки	54	46	0

У ході дослідження прояву дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку ми отримали наступні результати. У більш ніж половини дошкільників переважає ситуативний (епізодичні переживання) прояв інтересу до дослідницької діяльності, що вказує на слабку спрямованість пізнавальної активності. У 46 % дітей (менше половини) стійкий активний інтерес (емоційно-пізнавальне ставлення до предмету, об'єкту або певної діяльності). Особистісного інтересу до дослідницької діяльності не виявляв ніхто.

Як бачимо, чітко викреслюються недоліки у сформованості уявлень про природу у старших дошкільників, що впливає з низького рівня пізнавальної активності дошкільників, яка, у свою чергу, залежить від недостатньо розвиненого пізнавального інтересу. У вихованців старшої групи повинні бути досить добре сформовані пізнавальні уміння та інтереси, однак тут простежуються проблеми в організації освітньої діяльності у закладах дошкільної освіти.

Наступним етапом нашого дослідження було здійснення діагностики рівня мотиваційної готовності вихователів до розвитку у дітей дослідницької діяльності. Питання, які були запропоновані вихователям:

1. Чи необхідно розвивати дослідницьку діяльність дітей проектними методами?
2. Чи є необхідність в удосконаленні методів розвитку дослідницької діяльності Ваших вихованців?
3. Чи створені у ЗДО умови для підвищення рівня розвитку дослідницької діяльності дітей?
4. Як Ви вважаєте, чи достатній рівень розвитку дослідницької діяльності у дітей для їх роботи на метеомайданчику?
5. Чи зацікавлені ви в створенні у Вашій групі інформації для батьків про важливість та методи розвитку дослідницької діяльності дітей?

6. Чи будете долучатися до створення метеомайданчика в ЗДО з метою розвитку дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку?

Результати опитування показали, що вихователі зацікавлені у роботі з розвитку дослідницької діяльності дошкільників. 90 % педагогів готові підвищувати рівень розвитку дослідницької діяльності дошкільників на заняттях з метеорології. Всі анкетовані вихователі дали згоду на участь у створенні метеомайданчика та у проектній діяльності на ньому.

Пізнавальний розвиток дитини здійснюється також у сім'ї. В роботі закладів дошкільної освіти значну роль відіграє співпраця з батьками вихованців, тому ми провели анкетування батьків старшої групи, вік респондентів від 27 до 45 років. Запитання в анкеті були побудовані таким чином, щоб визначити рівень і потенціал дошкільників та зацікавленість батьків у розвитку пізнавальної активності дитини.

Питання, які входили в анкетування для батьків:

1. Чи знаєте Ви, що таке метеорологія?
2. Чи необхідно розвивати дослідницьку діяльність дітей на заняттях метеорологією?
3. Як Ви вважаєте, чи достатній рівень розвитку дослідницької діяльності у Вашої дитини для занять метеорологією?
4. Чи створені у ЗДО умови для підвищення рівня дослідницької діяльності дітей?
5. Чи є у Вашій групі інформація для батьків про підвищення рівня дослідницької діяльності?
6. Чи зацікавлені ви в наданні допомоги у створенні метеомайданчика в ЗДО?

Результати анкетування показали, що усі батьки зацікавлені в створенні системи роботи з розвитку дослідницької діяльності їх дітей і бажають підвищувати її рівень шляхом реалізації дослідницьких проектів. 70 % були згодні надавати допомогу у створенні метеомайданчика і всі дали згоду на участь дошкільників у проектній діяльності на ньому.

Отже, шляхом впровадження в практику роботи закладу дошкільної освіти метеомайданчика на його території та розробленого нами проекту діяльності ми провели ряд занять з вивчення основ метеорології, що сприятиме розвитку пізнавального інтересу та дослідницької діяльності вихованців. Нижче надаємо короткий опис проекту «Юний метеоролог», реалізованого нами в ході експерименту.

Мета проекту: сформувати та розвинути у дітей старшого дошкільного віку пізнавальний інтерес до неживої природи та навички дослідницької діяльності, стимулювати їх використання у повсякденному житті.

Освітні завдання:

- поглибити уявлення й знання дітей про температуру і тиск повітря, причини і напрям вітру;
- формувати й поглиблювати уявлення про явища природи рідного краю і їх значення в житті людини, про професію метеоролога;
- формувати навички користування метеорологічними приладами: термометр, флюгер, вітрячок, сонячний годинник;
- навчити помічати та фіксувати зміни, що відбуваються з погодою, рослинами, тваринами кожної пори року;
- формувати вміння передбачати погоду за народними прикметами і метеоприладами.

Розвивальні завдання:

- сформувати бажання дітей проводити довготривалі спостереження за сезонними змінами, навчити аналізувати й робити висновки, сприяти розвитку інтересу до регулярних спостережень за погодою;
- розвивати вміння визначати певну власну позицію, сприяти формуванню власного бачення даної проблеми;
- розвивати вміння спостерігати за явищами природи,
- розвивати самостійність і ініціативу, комунікативно-мовленнєву компетентність.

Виховні завдання:

- виховувати ціннісне ставлення до навколишнього середовища, дбайливе ставлення до всього живого, любов до рідного краю;
- виховувати інтерес до навколишнього середовища, вміння бачити і розуміти процес змін в природі;
- виховувати відповідальність, самооцінку, бажання прийти на допомогу один одному. сформувати в дітей власний погляд на події, позитивні емоції;
- застосовувати особистий досвід у вирішенні певних ігрових ситуацій і проблемних завдань;
- створити умови для реалізації пізнавальної та соціальної активності дітей.

Характеристика проекту:

- за тривалістю: довгостроковий;
- за кількістю учасників: колективний;
- за характером контактів: в межах ЗДО
- за характером діяльності: інформаційно-дослідницький;
- за змістом: природничий;
- об'єкт пізнання: явища природи, погода.
- проблема: що таке погода і від чого вона залежить.

Гіпотеза: процес спостереження за погодою буде цікавим для дошкільників, якщо на території закладу, в плані маршруту екологічної стежки, обладнати елементарний метеорологічний майданчик та організувати цикл занять з реалізації проекту «Юні метеорологи» з метою ознайомлення дітей із метеорологічними приладами й способами їх застосування на практиці.

Етапи реалізації проекту: підготовчий; практичний; аналітичний.

Очікуваний результат: дошкільники мають знання про температуру, напрямлення вітру; визначають час за сонячним годинником; мають елементарні уявлення про явища природи, їх значення в житті людини, про професії метеоролога; сформовані навички користування приладами для спостережень за погодою.

Хід та результати реалізації проекту.

На першому етапі до роботи на метеорологічному майданчику були залучені діти старшої групи. Робота розпочалася зі знайомства з погодними символами. У дітей виникли питання: «Для чого це? Як працює? Що означають позначки?». Не відповідаючи прямо на ці питання, вихователь спонукає дошкільників самостійно шукати відповідь, через спроби і помилки підводить до висновків, демонструючи логічні зв'язки. Запитання педагога дали дошкільникам розуміння сутності об'єктів.

На другому етапі дітям демонстрували термометр і ставили запитання: «Для чого тут термометр? Що ним можна виміряти, крім температури повітря?». Даний метод допоміг дітям зрозуміти, що термометром можна виміряти також температуру води (ємність з водою стоїть на вулиці). Після чого вихователь показав інший термометр і поставив завдання зрозуміти, для чого другий термометр. Після висловлювання різних гіпотез дошкільників, вихователь зупиняється на правильному варіанті – для землі (грунту), для чого заздалегідь у землі робиться лунка відповідно до розміру термометра і прив'язується до приладу тасьма для зручності занурення в лунку. Таким чином, діти опанували навички зняття показань з трьох термометрів (повітряного, водного і ґрунтового). Ці дані порівнюються: що тепліше, а що холодніше. Проведення такого порівняльного аналізу в різні пори року дає дітям ключ до розгадки багатьох незрозумілих та невідомих раніше понять.

Надалі діти знайомилися з новими приладами. Таким чином, ми постійно підтримували дитячий інтерес до нових знань, закріплюючи вже наявні навички у визначенні погодних показань. Всі спостереження і вимірювання проходили при постійному фіксуванні отриманих результатів в схемах, розміщених в куточку природи у груповому приміщенні. Робота зі схемами включала в себе також підбиття підсумків за місяць, за сезон (зима, весна, літо, осінь). Зміст підсумкових завдань відповідав темі. Були поставлені завдання

підрахувати, яких днів взимку було більше: ясних, з опадами або вітряних; з якого числа за погодним календарем прийшла зима зі стійкими низькими температурами; коли була перша відлига тощо.

Календарі, що використовувалися в роботі з дошкільниками, можуть бути різні (в залежності від віку дітей). У середніх групах – більш прості зі схематичними зображеннями хмарності й опадів. У старших групах в календарях погоди можна позначати показники температури, силу вітру, кількість опадів, тобто, фіксувати усі зареєстровані на метеомайданчику дані.

Під час ознайомлення з приладами для визначення погоди вихователь додатково дає дітям знання про народні прикмети, показує і перевіряє їх на практиці. Так, при вивченні теми «Комахи», спостерігаючи за мурахами, діти дізналися, що мурахи ховаються в мурашник перед дощем. Таким чином, вони переконалися в правильності тлумачення прикмети на практиці. Між дошкільниками зав'язалася суперечка, яка буде погода. Це стимулювало їх до складання своїх метеопрогнозів. Ці прогнози спочатку були засновані на показаннях приладів, а потім по хмарах і, звичайно ж, з використанням народних прикмет.

Таким чином, детально розроблена і організована робота з реалізації проекту на метеомайданчику є самостійним напрямком розвитку дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку. Варто відзначити, що завдяки заняттям на метеомайданчику у дітей сформувалися як загальні поняття про погоду, так про роль людини в природі. Наш метеомайданчик допоміг сформувати розуміння взаємозв'язку між температурою повітря й одягом, що потрібно одягнути на сьогодні, звернути увагу й дослідним шляхом перевірити народну мудрість, спробувати передбачити погоду на завтрашній день. Оскільки проект «Юний метеоролог» є довгостроковим, то вихователі надалі працюють за його планом.

Метою контрольного етапу було визначення динаміки результатів проведеної роботи та виявлення рівня сформованості дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку після реалізації проекту. Для виявлення динаміки розвитку інтелектуального критерію дослідницької діяльності дітям було запропоновано опитувальник з виявлення рівня сформованості уявлень про природу в контексті теми «Метеорологія», узагальнені результати якого наведені в таблиці 5.

Таблиця 5. Сформованість уявлень про природу у дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі експерименту (інтелектуальний критерій)

Показники	Завдання «Температура повітря»			Завдання «Небо і сонце»		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Кількість дітей	3	6	4	3	5	5
Відсотки	23	46	31	23	38	38

Як бачимо, після реалізації проекту удвічі більше дітей показали високий рівень сформованості уявлень про неживу природу, вони докладно і послідовно відповідали на поставлені запитання. Кількість дошкільників із середнім рівнем збільшилася незначно. Ці діти в деяких випадках допускали незначні помилки при відповіді на запитання, відповіді були короткими, однак обґрунтованими. Значно знизилася кількість дітей з низьким рівнем сформованості уявлень. Вони, наприклад, не могли самостійно визначити властивості температури повітря, не давали відповіді на запитання, як використовуються дані температури.

Для виявлення змін у емоційно-вольовому критерії сформованості дослідницької діяльності ми використовували методику «Дерево бажань» (див. табл. 6).

Таблиця 6. Результати контрольного аналізу сформованості дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку (емоційно-вольовий критерій)

Показники	Високий	Середній	Низький
Кількість дітей	4	7	2
Відсотки	31	54	15

Як видно з таблиці 6, кількість вихованців з високим рівнем пізнавальних емоцій збільшилася вдвічі за рахунок дітей, які спочатку показували середній рівень. Дошкільників з низьким рівнем емоцій, пов'язаних з пізнанням, залишилося тільки двоє.

Для визначення змін за процесуальним критерієм сформованості дослідницької діяльності ми використовували також метод спостереження за проявами дослідницького інтересу (табл. 7).

Таблиця 7. Результати контрольного зрізу прояву дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку (процесуальний критерій)

Показники	Ситуативний інтерес	Стійкий активний інтерес	Особистісний інтерес
Кількість дітей	2	3	8
Відсотки	15	23	62

У ході дослідження сформованості дослідницької діяльності у дітей старшого дошкільного віку ми отримали найбільш вражаючі результати. Якщо перед початком експерименту більше половини вихованців демонстрували ситуативні (епізодичні) прояви інтересу до дослідницької діяльності, що вказує на слабку пізнавальну активність, то на контрольному етапі лише у 15 % дітей зафіксовано їх переважання. Кількість дітей зі стійким активним інтересом (емоційно-пізнавальне ставлення до предмета, об'єкта або певної діяльності) також зменшилася вдвічі. Зате 62 % дошкільників проявляли особистісний інтерес до дослідницької діяльності, що характеризується спрямованістю на результат дослідницької діяльності; продуктивність у вирішенні поставлених завдань; індивідуальний характер діяльності.

З результатів даного дослідження видно кореляцію між пізнавальною активністю дітей дошкільного віку, сформованістю у них дослідницької діяльності та рівнем уявлень про природу. Тобто, удосконалення роботи закладів дошкільної освіти треба спрямовувати саме на використання методів практичних і проблемних, які сприяють підвищенню інтересу вихованців до самої діяльності та її змісту. Результати констатувального етапу експерименту продемонстрували несуттєвий рівень якості формування дослідницької діяльності дітей дошкільного віку традиційними методами, оскільки середні значення показників ефективності знаходилися в межах від низького до середнього рівнів. У ході роботи з розвитку дослідницької діяльності старших дошкільників було запропоновано створити метеомайданчик і використовувати його для реалізації проекту «Юні метеорологи». Розроблений та впроваджений проект показав свою результативність і доцільність, оскільки після формувального етапу експерименту значно зріс рівень сформованості дослідницької діяльності у дошкільників, особливо у процесуальній сфері. Тобто, вихованці продемонстрували особистісні мотиви, інтерес до самої діяльності, були більш спрямовані на її результат, стали приділяти більше уваги діяльності дослідницького характеру в природі, їх інтерес в основному має стійкий характер до виконуваної діяльності, стали більш активні й допитливі в питаннях дослідження природи.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки, що загальний рівень дослідницької діяльності в процесі виконання проектів у дітей значно підвищився.

Література:

1. Воршнина Л. В. Коррекционная педагогика. Творческое и речевое развитие гиперактивных детей в ДОУ : учеб. Пособие для бакалаврата и специалитета. 2-е изд. М. : Юрайт, 2018. 291 с.
2. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні. К : Редакція журналу «Дошкільне виховання». 2016. 18 с.
3. Лисенко Н. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників. *Дитячий садок*. 2014. № 25-26. С. 10- 20.
4. Николаева С. Н. Методика экологического воспитания дошкольников: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. М., 2005. 224 с.
5. Організація спостережень в дитячому садку / упоряд. О. Ю. Харченко. Х. : Вид. група «Основа», 2007. 211 с.
6. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. 211с.
7. Проектні технології у дошкільному навчальному закладі / упоряд. Буракова Ю.Д. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 234 с.
8. Савенков О. Пробудити дослідника в дитині. *Дошкільне виховання*. 2013. № 2 С. 2-7.
9. Система роботи з формування екологічної освіти та виховання дітей молодшого дошкільного віку / укладач Г.Ю.Ситникова. Запоріжжя : ТОВ «ЛТД», 2015. 211 с.
10. Суржанська В. А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Харків, 2004. 218 с.
11. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників : методичний збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку / За ред. Р. О. Романчук. Запоріжжя: 2014. 310 с.
12. Щукина Г. И. педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. М. : Педагогика, 1988. 208 с.